

Alemko Gluhak

Zavod za lingvistička istraživanja HAZU

Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

HRVATSKI ETIMOLOŠKI RJEČNICI

Hrvatski jezik ima dva etimološka rječnika, no potrebni su mu i novi. Naročito je potreban jedan veći rječnik s potpunim znanstvenim aparatom. U tom bi rječniku morali biti dani i povijesni podaci – oni iz rječnika Hrvatske akademije, iz njegovih neobjavljenih dopuna i drugi. Potreban je i jedan manji, školski etimološki rječnik, s najosnovnijim podacima o etimologijama manje količine riječi. Posebni etimološki rječnici također su zanimljivi za izradu: takvi rječnici toponimā, osobnih imena ili drugih dijelova jezika.

Termin *etimologija* upotrebljava se u vezi s istraživanjem porijekla i povijesti oblika i značenja riječi. Kako se to tumačenje da shvatiti veoma široko, jasno je da se veoma široko može shvatiti i pojam etimološkoga rječnika.¹ Tako možemo etimološkim rječnikom smatrati svaki rječnik u kojemu je naglasak upravo na porijeklu riječi – ma kako on prosto ili složeno tumačio to porijeklo, i ma kako duboko ili neduboko u prošlost on išao.² Ne moramo i nećemo smatrati etimološkim rječnikom na primjer objasnidbeni rječnik u kojemu se na jednostavan način daje neka etimološka naznaka za porijeklo riječi. Možemo smatrati etimološkim rječnikom onaj objasnidbeni rječnik koji za svoju osnovicu ima riječi odabrane po porijeklenom kriteriju – jednostavan primjer takva rječnika jest ono što se obično naziva rječnikom stranih riječi.

Naravno, očito je da za pojedini jezik može postojati i više etimoloških rječnika, i to etimoloških rječnika različitih vrsta. Etimološki rječnici mogu biti namijenjeni širem čitateljstvu ili usku krugu stručnjaka, mogu se baviti širim krugom riječi ili užim, i mogu biti nešto između.

Hrvatski jezik ima dva opća etimološka rječnika (tu sam pridjev *opći* upotrijebio isto onako kako bismo ga upotrijebili naprimjer u sklopu rječnik op-

¹ Jedan lijep osvrt na stanje etimologije jest članak Vinja 1993.

² Za tipologiju etimoloških rječnika v. Malkiel 1976.

ćega jezika) – to su *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Petra Skoka (1971–74, poslije i pretisak)³, i *Hrvatski etimološki rječnik* Alemka Gluhaka (1993). Skokov je rječnik velik rječnik visoke znanstvene vrijednosti, to je rječnik koji je, zbog naravi svojega sastava, zapravo namijenjen relativno užem krugu stručnjakā etimologā i drugih stručnjaka kojima bi etimologija mogla nešto značiti. Moj *Hrvatski etimološki rječnik* jedan je malen informativni rječnik namijenjen širem čitateljstvu – naime, u rječniku se daju što je moguće dublje etimologije (jer srodstvo riječi koje seže dvadesetak ili više tisuća godina u prošlost sigurno je nešto za što se može zanimati upravo širi krug čitatelja) i po tome što u njemu nema osnovnoga bibliografskoga aparata u samim rječničkim člancima (što zainteresiranim stručnjaku i nije neka prepreka, jer se do izvora danih etimologija zapravo veoma lako dolazi, a na kraju knjige dan je bogat pregled upotrijebljene literature).

Hrvatskom su jeziku, međutim, potrebni i novi etimološki rječnici.

Naročito je potreban jedan veći rječnik s potpunim znanstvenim aparatom. U tom bi rječniku morali biti dani i povijesni podaci – oni iz rječnika Hrvatske akademije, iz dopuna za taj rječnik i drugi. Bili bi dobrodošli i podaci iz narječjā i govorā. Ne treba u takvu rječniku izbjegavati ni nove riječi, od posuđenica do novotvorbi.

Vidi se da je nešto slično tomu upravo sadržano u Skokovu rječniku. Uz neznatne preinake načelā u izradi članaka – po takvu bi se obrascu mogao napraviti etimološki rječnik koji bi zadovoljavao potreba stručnjaka i hrvatskih i inozemnih.

Dobar primjer jednoga puta (ili jednoga dijela puta) prema većem etimološkom rječniku kakav zamišljam da bi trebao hrvatskom jeziku – možemo pratiti u slovenskom jeziku. *Etimološki slovar slovenskega jezika* Franceta Bezlaja (1977–1995–), prolazio je, kroz svoja desetljeća nastajanja, razne oblike izrade. Stalnice domaćega, slovenskoga dijela podataka u posljednjem, trećem svesku (u kojem je očit znatan udio rada Marka Snoja i Metke Furlan) jesu: navođenje značajnih starijih i narječnih oblika, navođenje značajnijih izvedenica.

Godine 1997. objavljen *Slovenski etimološki slovar* Marka Snoja, knjiga dojmljivih XXV+900 stranica. Autor u uvodu skromno kaže da rječnik »ima ograničene znanstvene ambicije, jer za znanstvenu upotrebu u prvom redu služi Bezlajev« rječnik, i kaže po čemu se taj rječnik razlikuje od »pravoga znanstvenoga etimološkoga rječnika«: dane su samo riječi suvremenoga književnoga jezika; dane su i etimologije tuđica, mladih posuđenica i neologizama; daju se najosnovniji bibliografski podaci (dostupnija etimološka lite-

³ Tekst koji je trebao biti uvodni za rječnik objavljen je, Skok 1957. O nastanku Skokova rječnika v. npr. članak Putanec 1982–83. O udjelu Valentina Putanca u radu na Skokovu rječniku – on je priredio rječnik za tisak – v. članak Šimunović 1997–98.

ratura, samo iznimno i izvorna).

U Snojevu rječniku nema povijesnih podataka o pojavljivanjima riječi, no zato je primjerice dana i dublja etimologija tuđica i posuđenica.

Važan dio Snojeva rječnika jest uvod, u kojemu se daje jednostavan pregled osnovnih pojmova važnih za nestručnjaka. Važni su i uvodni dijelovi za svako slovo, gdje se tumači koji su izvori odgovarajućega glasa u starijim jezičnim stanjima (u praslavenskom i u onima pobočnima, za jezike davatelje preuzetih riječi).

Gledamo li eto ta dva rječnika u susjedstvu i ono čime raspolaže hrvatski jezik, već bismo mogli vidjeti kakav bi nam mogao biti jedan veći etimološki rječnik općega jezika – kako bi bio složen, kakve bi podatke sadržavao.

Kako je etimologija zapravo neodvojiva od povijesne gramatike, mislim da bi, pojednostavnjeno rečeno, jedan dio gramatike trebao biti sadržan i u etimološkom rječniku. Skokov rječnik može poslužiti kao primjer: u njemu su dani posebni članci također za prefikse i sufikse. Tu je zapravo i djelomičan odgovor na pitanje koliko bi tvorbe riječi trebalo biti u jednom ili u nekom etimološkom rječniku: kako je tvorba dio današnjega jezika, naizgled njoj nije mjesto u etimološkom rječniku, no kako je današnja tvorba odraz starijih stanja tvorbe, mislim da bi u većem etimološkom rječniku trebalo dati ne samo pregled značajnijih riječi izvedenica unutar kojega članka – što, uostalom, i imamo i Skokovu rječniku (*mati: materin, materinski, materinji, maternica*) –, nego bi bilo dobro dati i odgovarajuće tvorbene elemente. Uostalom, podsjetimo se toga da se u starije vrijeme etimologijom smatrala upravo tvorba riječi, pa bi najširi etimološki rječnik bio etimološki i sa starijim i s novijim značenjem te riječi.

Kako, da pojednostavnim, s riječima živi i njihova gramatika, mislim da bi čitatelj većega hrvatskoga etimološkoga rječnika morao imati dostupnom i jednu povijesnu gramatiku, dakle nešto što je današnjim znanjima bliže nego što je Jurišićeva povijesna gramatika (*Nacrt hrvatske slovnice I*) i što je šire od nje, iako i ona danas, preizdana pola stoljeća nakon prvoga objavljivanja, može poslužiti. No jedan kratak pregled – kakav je, primjerice, u *Hrvatskoj gramatici* autorā iz Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje – mogao bi biti i sastavnim dijelom većega etimološkoga rječnika.

Naravno, bilo bi odlično kada bismo mogli načiniti jedan rječnik etimološko-povijesni, to jest takav u kojem bismo imali i podatke o prvim bilježenjima riječi.

Što se tiče drugih etimoloških rječnika, jasno je da nam je potreban i jedan manji, školski etimološki rječnik, u kojem bi bili dani tek najosnovniji podaci o etimologijama manje količine riječi. Potreba za takvim rječnikom sigurno postoji, no u tranzicijskim uvjetima kakvi jesu teško je zamisliti dolazak takva rječnika do širega kruga čitatelja.

Posebni etimološki rječnici također su zanimljivi za izradu: takvi su rječ-

nici toponimā, osobnih imena ili drugih dijelova jezika.

Jedan velik specijalistički etimološki rječnik — jer ta knjiga to jest — izdan je prije desetak godina: *Jadranska fauna : etimologija i struktura naziva* I–II, Vojmira Vinje. Tu knjigu možemo smatrati i monografijom, no ona jest etimološki rječnik, posebne strukture.

U knjizi Rudolfa Filipovića *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku : porijeklo — razvoj — značenje* dan je velik teorijski pristup posuđenicama, i to u pravo anglicizmima u hrvatskom jeziku, a tri četvrtine knjige čini etimološki rječnik hrvatskih anglicizama.

Jedan poseban etimološki rječnik — *Jadranske etimologije* Vojmira Vinje — na žalost već dulje vrijeme čeka u tranzicijskom vremenu neodnosa prema znanstvenim djelima.⁴ To su jadranske dopune Skokovu etimološkom rječniku.

Kako običan čovjek običnu tvorbu riječi osjeća svojom, nove riječi tipa *izvan-domovinstvo* i ne ulaze u uobičajeni koncept rječnikā novih riječi⁵. Naravno, i takve *obične*, prozirne riječi treba bilježiti, i za njih bi mogao biti zanimljiv jedan poseban rječnik novih riječi, rječnik novotvorenica.

Obični čitatelji uvijek osjećaju potrebu za jednom vrstom etimološkoga rječnika: za onim rječnikom koji se naziva rječnikom stranih riječi. U nas je pojam takva rječnika *Rječnik stranih riječi* Bratoljuba Klaića.⁶ U takvu rječniku etimologije mogu biti dane na različite načine, no uvijek je glavna značajka da se daju riječi koje čitatelji u najvećem broju slučajeva prepoznaju kao riječi što su potekle iz kojega drugoga jezika. U stvarnosti, takav rječnik mora sadržati riječi koje su u hrvatski jezik ušle u vremenu postojanja hrvatskoga jezika: od jezika prahrvatskoga do današnjega.⁷ U njemu se mora obratiti pažnja na jezike posrednike (ili na *jezike struka* kao posrednike: jezik sporta, jezik glasilā, jezik politike, jezik učeni, jezik zabave itd. — kada ne možemo biti sigurni koji je *pravi jezik* zaista bio posrednikom). Samo točan podatak može takav rječnik učiniti još zanimljivijim i za radoznala čitatelja koji je svojim zvanjem i zanimanjem daleko od jezičnih istraživanja, i za stručnjaka jezikoslovca.⁸

Kako je današnje hrvatsko čitateljstvo jedan veoma uzak krug ljudi i knjižno tržište zaista je slabo — teško je uopće predviđati što će biti ubuduće s hrvatskim etimološkim rječnicima.⁹

⁴ No ipak, prva je knjiga, A–H, objavljena, u listopadu 1998.

⁵ Usp. u nas *Rječnik novih riječi* D. Brozović-Rončević i dr. U njemu su dane osnovne etimologije.

⁶ Od prvoga izdanja 1956. pa do proširenih i dopunjenih, što ih je priredio Željko Klaić (posljednje 1990). Manji slični rječnici ili uopće nemaju nikakvih etimologija, ili su još jednostavnije i gotovo neupotrebljive. 1999. treba biti objavljen *Rječnik stranih riječi* Vladimira Anića, u kojem se etimologiji pristupa popularno i pojednostavnjeno.

⁷ O tome sam pisao npr. u članku Gluhak 1994.

⁸ Usp. relativno stariji članak o rječnicima stranih riječi, Malić 1980–81. — Od novijih članaka objavljenih u nas, nezaobilazan je Muljačić 1997–98.

Literatura

- Bezljaj, France. 1977, 1982, 1995. *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Prva knjiga A–J. Druga knjiga K–O. Tretja knjiga P–S, dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan. Ljubljana : izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik / [III:] Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Etimološko-onomastična sekcija; založila Mladinska knjiga.
- Brozović-Rončević, Dunja, Alemko Gluhak, Vesna Muhvić-Dimanovski, Lelija i Branko Sočanac. 1996. *Rječnik novih riječi : Mali vodič kroz nove riječi i pojmove u hrvatskim glasilima*. Zagreb : Minerva. (Biblioteka Leksikoni)
- Filipović, Rudolf. 1990. *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo – razvoj – značenje*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga. (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za filološke znanosti, knjiga 70)
- Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb : August Cesarec Izdavač. (Biblioteka Vocabula)
- Gluhak, Alemko. 1994. Etimologije i rječnici: hrvatski i drugi. *Filologija* 22–23, 143–154.
- Jurišić, Blaž. 1992. *Nacrt hrvatske slovnice [I]: Glasovi i oblici u povijesnom razvoju*. Zagreb : Matica hrvatska. (Znanstvena knjižnica) [Pretisak izdanja iz 1944.]
- Klaić, Bratoljub. 1990. *Rječnik stranih riječi : tuđice i posuđenice*. Priredio Željko Klaić. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Malić, Dragica. 1980–81. Strane riječi u suvremenom standardnom jeziku (u povodu izlaska *Rječnika stranih riječi* Marijana Filipovića). *Suvremena lingvistika* 21–22, 59–73.
- Malkiel, Yakov. 1976. *Etymological dictionaries : A tentative typology*. Chicago and London : The University of Chicago Press.
- Muljačić, Žarko. 1997–98. Tri težišta u proučavanju jezičnih elemenata “stranog” porijekla. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* XXIII–XXIV, 265–280.
- Putanec, Valentin. 1982–83. Petar Skok kao metodičar i tvorac ERHSJ-a. *Filologija* 11, 439–449.
- Skok, Petar. 1957. O etimološkom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika. *Filologija* 1, 7–21.
- Skok, Petar. 1971–74. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV. Uredili akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jonke. Suradivao u predradnjama i priredio za tisak Valentin Putanec. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

⁹ Dio etimoloških podataka mogao bi biti dostupnim i preko računalne mreže, kao što je npr. jedan stariji gelski etimološki rječnik (<http://www.ceantar.org/Dicts/MB2/index.html>) ili sjevernokavkaski S. L. Nikolaeva i S. A. Starostina (<http://starling.rinet.ru/intrab.htm>).

- Snoj, Marko. 1997. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana : Založba Mladinska knjiga.
- Petar Šimunović. 1997–98. Valentin Putanec : o 80. obljetnici života i 60. obljetnici znanstvenoga rada. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* XXIII–XXIV, 9–25.
- Vinja, Vojmir. 1986. *Jadranska fauna : etimologija i struktura naziva* I–II. Split : Logos, Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za filologiju, knjiga 65; Biblioteka Rječnici, 2)
- Vinja, Vojmir. 1993. Etimologija danas. U zb. *Etimologija : Referati sa znanstvenog skupa o etimologiji održanog 4. i 5. lipnja 1987. u Zagrebu*. Urednik Vojmir Vinja. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 9–18.
- Vinja, Vojmir. 1998. *Jadranske etimologije : Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Knjiga I. A–H. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Školska knjiga. (Djela Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 74)

Croatian etymological dictionaries

Summary

The author gives some views on existing and possible Croatian etymological dictionaries.

Ključne riječi: etimološki rječnik, hrvatski jezik

Key words: etymological dictionary, Croatian